

PAŽANGIOS PEDAGOGINĖS IDĖJOS LIETUVIŲ LIAUDIES PASAKOSE

M. LAZAUSKIENĖ

Pasakose vyrauja tiesos ir gėrio idėjos, jose gausu aukštos dorovės pavyzdžių. Todėl pasakos — efektyvi vaikų auklėjimo priemonė.

Siame straipsnyje pedagoginiu aspektu peržvelgsime folkloristikos mokslo iškeltus pasakų ypatumus, panagrinėsime šeiminio auklėjimo atspindžius pasakose, gėrio ir blogio problemą, liaudies pažiūras į darbą, kolektyviškumą ir draugystę, antireliginius motyvus. Remdamiesi etnopedagogine medžiaga, paseksime šių idėjų sąryšį su liaudies auklėjimo praktika.

Liaudies pasakose yra ir reakcingų elementų. N. Dobroliubovas yra akcentavęs, kad klasinėje visuomenėje liaudyje ne viskas liaudiška. Tokios reakcingos idėjos, kaip atlaidumas tinginystei, vagystei, apgaulei, netikusios pažiūros į tėvų tarpusavio santykius, nepasitikėjimas dvasine žmogaus galia, pesimizmas ir pan., liaudžiai yra svetimos, nors auklėjimo praktikoje būdingos ir dažnokos. Šios idėjos marksistiniu požiūriu kritikuotinos. Į jas atkreipsime dėmesį prie dalinių problemų. Straipsnyje dominuos liaudies pasakų pažangių idėjų ir pažiūrų pedagoginis vertinimas.

Tarybinis tautosakos mokslas pagal turinį ir fantastikos laipsnį pasakas paprastai skirsto į tris dideles grupes: gy-

vulines, stebuklines ir buitines¹. Žvelgdami į pasakas pedagoginiu aspektu, taip pat laikysimės šio skirstymo.

Įvairių rūšių pasakose galima įžvelgti atitinkamam laikotarpiui aktualias pedagogines pažiūras. Žmonių santykius antagonistinės visuomenės sąlygomis ne visada galima buvo išreikšti atvira forma. Liaudis — kūrėja ir menininkė — ieškojo paprastų, bet tinkamų kūrybos formų savo mintims išreikšti ją jaudinančiais gyvenimo klausimais. Liaudies pasakose kritiškai vertinami ir pedagoginiai reiškiniai. Remdamasi įvairiais gyvenimiškais lyginimais bei gretinimais, liaudis ieškojo nuolat pasikartojančių vaikų auklėjimo nesėkmės priežasčių. Išnaudotojiškoje visuomenėje gyvavusios moralės problemos arba papildydavo senų pasakų turinį, arba padėdavo susikurti naujoms. Pasitelkdami į pagalbą „gyvuosius šaltinius“ (šešiasdešimties—devyniasdešimties metų informatorius) ir kitą spausdintą bei rankraštinę medžiagą, patyrinėsime, kokias mintis sukeldavo pasakų idėjos vargingųjų lietuvių valstiečių vaikams XIX a. pab.—XX a. dviem pirmaisiais dešimtmečiais.

Kai kuriuose tradiciniuose pasakų ypatumuose įžvelgiama aiški auklėjamoji kryptis. Būdingiausia pasakų ypatybė — jų tradicijų gyvybingumas. Pa-

¹ Lietuvių tautosakos apybraiža, V., Valst. polit. ir moksl. liter. 1-kla, 1963, p. 309.

sakos, išlikusios pasakotojų atmintyje nuo vaikystės, pasižymi pedagoginių pažiūrų pastovumu. Todėl į vaikystėje girdėtas pasakas žiūrime kaip į vieną iš šaltinių to meto pedagoginėms liaudies pažiūroms suprasti. Pasakose „sukurti veikėjų paveikslai, charakteringi epizodai ir siužetai, visas pasakos meninis akcesuaras gyvuoja žmonių sąmonėje su stebėtinu patvarumu, nepalyginamu nei su herojinio epo, nei juo labiau su liaudies lyrikos tradicija“². Šis patvarumas leidžia nustatyti, kurios pasakos buvo populiariausios, auklėjant vaikus XIX a. pab.—dviem pirmaisiais XX a. dešimtmečiais. Šiuo laikotarpiu liaudies pedagogikoje buvo populiarios įvairaus turinio pasakos. Liaudies atstovo žodžiais tariant, „visos pasakos vedė prie to paties — būti geru ir paklusniu savo šeimai, tautai“³. Iš surinktos medžiagos ryškėja, kokios pasakos buvo sekamos skirtingo amžiaus vaikams.

Vaikai iš pat mažens pradedami auklėti gyvulinėmis, vėliau — stebuklinėmis ir buitinėmis pasakomis.

4—8 metų vaikams populiari pasaka apie gaidžiuką ir vištytę, apie pupą, apie katinėlį ir gaidelį, apie ožką ir ožiukus, apie ožkelę melagėlę, apie lapės ir vilko nuotykius. Šio amžiaus vaikams sekamos trumpesnės stebuklinės pasakėlės, ypač apie našlaitėles.

8—10 metų vaikams dažnai buvo sekamos pasakos apie kenksmingų miško žvėrelių konfliktus su naminiiais gyvuliais ir žmonėmis, protu ir sumanumu laiminčiais kovą. Dažniausiai šio amžiaus vaikams sekavo stebuklines pasakas apie našlaites, apie žalčio pačią, apie devynis brolius ir jų seselę, apie Joniuką ir Elenytę ir kt. Stebuklinių pa-

sakų su malonumu klausydavosi ir vyresniojo amžiaus vaikai, ypač mergaitės.

10—15 m. vaikams sekamos pasakos apie šeiminius santykius, kuriose išreiškiama liaudies visuomeninė nuomonė. Pasakose apie kelių brolių nuotykius smerkiami nedorų brolių poelgiai, iškeliamas jauniausias. Anot A. Liobytės, „liaudis simpatizuoja trečiajam broliui, nes per visą istoriją ji buvo laikoma trečiuoju broliu. Vaikui jis taip pat artimas, nes tarp suaugusiųjų jis dažnai jaučiasi esąs nenunokėlis ir slapta svajoja apie didvyriškus žygius, kuriais galėtų nustebinti jo neįvertinusių aplinką“⁴.

Formuojantis kapitalistinei santvarkai, daugelyje šeimų konfliktai dažnėjo. XIX a. pab. ir XX a. pirmaisiais dviem dešimtmečiais buvo populiarios pasakos dviejų brolių turto dalijimosi motyvais. Šios pasakos turėjo socialinį pagrindą ir buvo aktualios tuometiniam Lietuvos kaimui.

Daugelio gyvulinių, stebuklinių, mažiau buitinių pasakų siužetai yra tarpautiniai. „Marksistinė folkloristika, spręsdama šią problemą, didelę reikšmę teikia istoriniams-tipologiniams dėsningumams tautosakoje. Panašios žmonių gyvenimo sąlygos gimdo ir panašius poetinius kūrinius. Todėl įvairių tautų folklore pasitaiko artimų siužetų bei motyvų, kurie genetiškai tarpusavyje nėra susiję, bet panašūs dėl vienodų istorinių, socialinių, ekonominių ir ideologinių priedaidų“⁵.

Analogiškai galima paaiškinti ir panašiuose pasakų siužetuose atsispindinčias panašias pedagogines idėjas. „Vienodos sąlygos, vienodi priešingumai, vienodi interesai — rašė K. Marksas ir F. Engelsas „Vokiečių ideologijoje“ —

² D. Sauka. Tautosakos savitumas ir vertė. V., „Vaga“, 1970, p. 63—64.

³ Anketa „Pasakos — auklėjimo priemonė lietuvių liaudies pedagogikoje“, Nr. 277. Sudarė M. Lazauskienė. Laikoma VVPI pedagogikos kabinete. (Toliau bus nurodoma tik anketos Nr.)

⁴ A. Liobytė. Pasakos ir jų sekėjai.—„Literatūra ir menas“, 1963.IX.14.

⁵ L. Sauka. Lietuvių liaudies pasakos.—„Lietuvių tautosaka“, t. III, V., 1965, p. 35.

turėjo visur sukurti vienodus papročius“⁶.

Įvairiose tautose gimusios pasakos reiškė panašias idėjas: ragino liaudį į kovą prieš engėjus, skatino žygdarbius savo tautos labui, smerkė gobšuolius, garbėtroškas ir juokė iš jų. Daug panašių į lietuvių liaudies pasakas rasime ir kaimynų latvių, rusų, kitų šalių ir žemynų pasakų.

Progresyvios pedagoginės pažiūros lietuvių liaudies pasakose sutampa su daugelio tautų liaudies pedagoginiais idealais. Kitų tautų pasakos sulietuvinamos arba pasakojamos nepakeistos. Ypač lietuvių vaikų mėgstamos Brolių Grimų, Pero, Anderseno pasakos.

Tarptautiniu mastu paplitusios panašios pasakos kiekvienoje tautoje įgyja nemaža specifinių bruožų, nes kiekviena tauta turi tik jai charakteringų siekių. Nacionaliniai ypatumai dar labiau išryškėja, atskleidžiant konkrečius asmenybės bruožus. Bet jie nenustelbia bendražmogiškųjų bruožų. Nacionalinis šių bruožų atspalvis atspindi, vaizduojant pasakų veikėjus konkrečiose veiksmų situacijose bei aplinkybėse. „Teigiamų ir neigiamų asmenybių charakteristikose tautos tik papildo viena kitą“⁷.

Vienas iš svarbiausių pasakų auklėjamųjų veiksnių yra **teigiami veikėjai**. Kaip tik jie — pedagoginių idėjų propaguotojai. Liaudies pasakose nevaizduojamas psichologinis veikėjų charakteris, o tik jų atskiri moraliniai bruožai. Iš teigiamo veikėjo moralinių bruožų susidūrimo su kito veikėjo neigiamais bruožais ir išplaukia moralė. Pasaka patraukia vaikus savo dramatiškumu, kuris išreiškiamas personažų kova. Daugelyje pasakų kovos priemonės — ne jėga, o protas, nuovokumas, drąsa, sugebėjimas

orientuotis gyvenimo situacijose, numatyti sunkumus bei kliūtis.

Gyvulinių pasakų veikėjai pasižymi tikroviškais bruožais: vilkas — édrūnas ir plėšrūnas, lapė — gudri ir smaližė, kiškis — baily, meška — nevikri, neprotinga ir t. t. Jie panašūs į savo brolius ir rusų, baltarusių, latvių pasakose. Iš Lietuvoje nesančių žvėrių gyvulinėse pasakose veikėju pasitaiko liūtas — valdžios ir jėgos simbolis. Kiti pasakų veikėjai — mūsų krašto žvėrys, paukščiai, gyvuliai. Jų veiksmų, gyvenimo būdo bei aplinkos meniniuose vaizduose glūdi pažintinė šių pasakų prasmė. Epinis vaizdavimo būdas leidžia išlikti pasakose ir daugeliui realistinių vaizdų, kuriuose atsiskleidžia reiškinių priežastys, jų tarpusavio ryšiai.

Katinas — pats artimiausias vaikui gyvulėlis. Jis lietuvių liaudies pasakose paprastai būna teigiamas veikėjas. Vaikų mėgstamoje pasakoje „Katinėlis ir gaidelis“ katinas sugeba gražiai sugyventi su gaideliu, jį išvaduoti iš lapės ir pačią lapę pergudrauti bei nugaleti. Pilnas išminties jis ir kitose pasakose (pavyzdžiui, „Mažas didelį papiovė“⁸).

Ožka — irgi gudrus, simpatingas pasakų gyvulėlis. Pasakoje „Vilkas ir ožkyčiai“ ožka — rūpestinga ožkyčių motina, „pripeni šėkeliu, prigirdo pieneliu ir prisako, kad anys neleistų, kai kas storai šauks“⁹. Bet vilkas pasiplonino liežuvį ir ožkyčius prarijo. Ožkelė užverkė užraudojo ir pradėjo ruošti vilkui keršyti — blynus kepti. „Kolei verkdamą viską susirinko, per ašarėles takelio neregėjo“ — taip emociškai pasakotojas seka apie ožkelės jausmus savo vaikams. Ir ožkelė atima iš vilko vaikus, nugąsdindama jį degančia keptuve. Žemaitės pasakėlėje „Ožka ir ožke-

⁶ K. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 3. Москва, Госуд. изд. полит. литер., 1955, с. 53.

⁷ Г. Н. Волков. Идея совершенного человека в народном воспитании. — «Советская педагогика», 1971, № 10, с. 108.

⁸ Lietuvių tautosaka, t. III. Vyr. red. K. Korsakas. V., „Mintis“, 1967, p. 92. Toliau žymima sutrumpintai — LT.

⁹ Ten pat, p. 86.

lis“¹⁰ ožkelis elgiasi taip, kaip buvo liepusi išeidama motina. Įsitikinęs, kad vilkas norįs trobelęn įeiti, ožkelis, pagriebęs kažį kę aštrų, įdūrė vilkui į kęją. Vakare ožka jam davė daug gardaus pienelio. Pikta trokštęs pralaimėjo: vilkas nubaustas, ožkelio elgesys (įdūrimas kažkuo aštriu) pateisinamas. Tačiau paplitusi ir pasakėlė apie nepaklusnų oželį, apie to nepaklusnumo padarinį, ožkos sielvartę ir vis dėlto pergale prieš vilką. Tokio turinio pasakėlės populiarumą vaikų auklėjimui nulemia didaktinė mįties tikroviškumas. Kai kuriuose šios pasakos variantuose nepabrėžiamas ožkos sielvartas: ji vaizduojama veikli, kerštinga¹¹.

Tačiau vienoje liaudies pasakoje „Pusiau skusta, pusiau lupta“¹² ožka yra užkietėjusi melagė. Ji kiekvieną dieną seneliui skundžias, kad jos neprigana, nepagirdę. Kai senelis pats įsitikino jos melagystę, žiauriai ją nubaudė — „gyvai kailį nulupo“, bet „virvutė nutrūko, ožka pabėgo“. Bet tai dar ne visa bausmė už tokią melagystę. Liaudies pažiūra į melavimą neatlaidi: išlįsti iš lapės olos ožką privertė ežys, o vilkas ją į gabalėlius sudraskė. Didaktinė išvada pasakos gale neduodama: iš įvykių eigos klausytojas supranta, kad melagiai verti bausmės ir gana žiaurios.

Lapė — pats dažniausias gyvulinių pasakų veikėjas. Ji susiduria su įvairiais žvėrimis ir paukščiais. Lapės nuotyčiai sudaro ištisą pasakų ciklą. Lietuvoje labai plačiai paplitusios lapės ir vilko kelionės, kuriose lapė — teigiamas veikėjas, pasižymįs gudrumu, išradingumu, netgi galia burti (rogelių pasidirbdinimo epizodas). Gudrumas — vienas pagrindinių jos bruožų. Labai gudri lapė

liaudies pasakoje „Lapė, vilkas ir kiškis“¹³. Daugeliu žmogaus būdo bruožų apdovanojo liaudis lapę. Lapė — gyvas ir įdomus veikėjas ta prasme, kad ji, be simboliškai traktuojamų savybių (gudrumo, greitos orientacijos sumanymams), turi ir neigiamų bruožų — klasingumo, grobuoniškumo, polinkio skriausti silpnesnius. Liaudis šiuos bruožus smerkia. Todėl lapė pralaimi smulkesniems gyvūnams ir paukščiams. Teisingumas, liaudies požiūriu, turįs būti silpnesnių pusėje. Tai optimistinių liaudies nuotaičių išraiškos elementai. Kartais gudruolei lapėi netgi labai nepasiseka. Pasakėlėje „Lapė mokosi lakstyti“¹⁴ garlys lapę paleido iš aukštybių ir ta vos galo negavo.

Vilko tradiciniu paveikslu įkūnytas godumas ir kvailumas. Pasakose jam visada nesiseka. Vilkas — neigiamas veikėjas: žmonės iš tiesų jo nemėgo už padarytas žalas. Vilką net patys mažiausi žvėreliai apgauna („Vilko kelionė pas mėnulį“¹⁵, „Baronėlis ir vilkas“¹⁶).

Kiškis — veik visada skriaudžiamas stipresniųjų žvėrių. Bailus ir atsargus. Kartais bailumo, kartais puikybės, o kartais ir drąsos įkūnijimas.

Ežys — išmintį, protą, savitvardą simbolizuojąs gyvulėlis.

Paukščiai pasakose taip pat yra liaudies moralinių pažiūrų reišėėjai.

Gyvulių, žvėrių ir paukščių paveikluose įkūnyti būdingi žmonėms bruožai. Daugeliu atvejų žvėrių ar gyvulių tarpusavio santykiuose atskleidžiami ir žmonių santykiamis būdingi bruožai. Čia ir yra pasakų auklėjamoji vertė: gerieji poelgiai išaukštunami, blogieji smerkiami, pažangioms idėjoms pritariama, svetimos liaudžiai vertinamos neigiamai.

¹⁰ *Zemaitė*. Rinkinėlis vaikams.— „Raštai“, t. IV. V., 1957, p. 427.

¹¹ LTSR Mokslų akademijos lietuvių kalbos ir literatūros instituto lietuvių tautosakos rankraštynas, 4152(38). Toliau sutrumpinta — LTR.

¹² LT, t. III, p. 149.

¹³ Gulbė karaliaus pati. Sudarė A. Liobytė. V., Valst. grož. liter. I-klā, 1963, p. 18.

¹⁴ LT, t. III, p. 79.

¹⁵ Ten pat, p. 84.

¹⁶ Ten pat, p. 91.

Liaudies pedagogikoje tradiciškai išsilaikydavo ir tikroviški pasakojimai apie gyvulius, žvėris ir paukščius, kurie tokiuose pasakojimuose vaizduojami kitaip: nekalba nei tarp savęs, nei su žmonėmis. Pasakotojas pasakoja tikrovišką įvykį, kaip su žvėrimis ar gyvuliais yra atsitikę („Vilkai ir vilkenyčia“, „Meška ir vilkai“, „Meškos čebataičiai“¹⁷ ir kt.). Tokiais pasakojimais liaudis siekė pažintinių tikslų, taip pat pamokyti, kaip vienu ar kitu atveju, susidūrus su žvėrimis, reikėtų sumaniau žmonėms pasielgti.

Buitinių pasakų tradiciniai veikėjai — paprasti valstiečiai, jų šeimos nariai. Valstietis — pagrindinis buitinių pasakų veikėjas. Jis apdovanotas gerosiomis charakterio savybėmis: darbštumu, sumanumu, greita orientacija, protiniu pranašumu. Taip pat visomis tobulos asmenybės dorybėmis pasakose pasižymi visi paprasti žmonės: piemenys, kareiviai ir kt. Valstietis sumaniai padalija žąsis¹⁸. Išmintinga merga savo protingumu, greita orientacija irgi laimi („Sumeti mergaitė“¹⁹). Piemenėlis visad gudresnis už karalių ar poną („Gudrus Pilypukas“²⁰). Dažniausiai jis — valstiečio vaikas, tikintis savo pranašumu ir teisingumu. Šie pagrindiniai teigiami veikėjai susiduria su priešingų visuomenės sluoksnių atstovais: ponu, kunigu, turtuoliu broliu ir kt. Satyrinių pasakų pagrindiniai veikėjai — irgi paprasti liaudies atstovai. Jie žymiai sumanesni, išradingesni, labiau pažįsta gyvenimą, turi gyvenimiškos patirties. Be to, fiziškai ištvermingesni, protiškai pranašesni. Antai pasakoje „Kaip ponas dieną ilgino“²¹ pono išnaudotojiškas su-

manymas ilginti darbo dieną darbininkų sumanumo dėka paverčiamas niekais.

Išnaudotojų paveikslais reiškiami kapitalistiniai santykiai. Pasakos ne tik perduoda vienus ar kitus tikrovės faktus iš tų laikų, kuriais pasaka yra kilusi, bet sukelia atitinkamas asociacijas, greitinimus: XX a. pirmųjų dešimtmečių valstiečiai-pasakotojai, sekdami pasakas apie ponus, negalėjo neturėti galvoje savo laikų pavyzdžio. Pasakos rodo liaudies nuotaikas, ideologiją ir pažiūras į išnaudotojus. Mažžemių ir bežemių lietuvių valstiečių vaikams šios nuotaikos bei pažiūros buvo perduodamos per pasakas. Toks skirtingų klasių atstovų traktavimas pasakose turi didelę auklėjamąją reikšmę: betarpiškai pateikiami socialinės nelygybės vaizdai, kuriais ugdomas antagonistinių prieštaravimų esmės supratimas.

Išnaudotojiškoje visuomenėje išnaudotojais gali pasidaryti ir tos pačios šeimos nariai. Turtingo brolio paveikslas pasižymi neigiamais bruožais. Gobšumas ir kvailumas — svarbiausios turtuolių savybės. Tiek lietuvių, tiek baltarusių, tiek ukrainiečių ir latvių pasakose apstu tokių situacijų, kuriose liaudies atstovai gudriai išsisuka iš pono.

Stebuklinių pasakų siužetų pagrindas — šeiminės situacijos. Pagrindiniai jų veikėjai — šeimos nariai. Seimoje prasideda pasakų veiksmas. Veikėjų charakteristika labai glausta. Tačiau „jeigu koks nors teigiamas veikėjas charakterizuojamas tik vienu ar dviem žodžiais, tai ir tuose žodžiuose slypi aiškios žmogaus asmenybės daugiapusiškumo idėjos“²². Svajonės apie laimę siejosi su mintimis apie tobulą žmogų.

¹⁷ LTR 4151(74), (47), (58),

¹⁸ LT, t. IV, p. 220.

¹⁹ *Broliai Grimai*. Pasakos, V., „Vaga“, 1966, p. 264.

²⁰ LT, t. IV, p. 674.

²¹ Lietuvių tautosakos rinktinė. Ats. red. K. Korsakas, V., Valst. grož. liter. 1-kla, 1954, p. 364 (Sutrup. LTRn).

²² *Г. Н. Волков. Идея совершенного человека в народном воспитании.* — «Советская педагогика», 1971, № 10, с. 107.

Lietuvių liaudies pasakose pabrėžiamas nuolankumas tėvų valiai, kuklumas. Našlaičių ir kitų skriaudžiamųjų paveikslams suteikiama labai švelnių, lyriškų bruožų, būdingų gerų šeimų nariams. Pasakose išmoningai pasirūpinta ir išorine veikėjų išvaizda, kad ji džiugintų širdį, būtų patraukli. Daugely pasakų graži veikėjų išorė derinasi su jų dvasios kilnumu. Analogiškų idėjų galima rasti daugelio tautų pasakose. Vadinasi, pasakose vyrauja bendražmogiškos moralės požymiai.

Bene gražiausia lietuvių liaudies pasaka apie Sigutę. Išjokus broliui į karą, Sigutės sunki padėtis dar labiau pablogėjo. Pamotė neapkentė Sigutės ir visai ją vargindavo. Našlaitė atlikdavo sunkiausius darbus, triūsavo apie namus, o vasarą ganydavo. Sigutė — graži, protinga, darbšti, kukli ir skaišti mergaitė. Podukra su gyvuliais elgiasi atsargiai, juos prižiūri ir bendrauja su jais.

Našlaičių pasakose išaukštinami ir kiti tobulos asmenybės bruožai — paklusnumas suaugusiems, kuklumas, geraširdiškumas ir pan. Šiuo atžvilgiu lietuvių našlaitės paveikslas ne išsiskiria iš kitų tautų našlaičių paveikslų, o papildė juos.

Panašaus turinio pasakose svarbų daktinį vaidmenį vaidina ir pamotės-raganos paveikslas: jis lyg ir perspėja deramai gerbti, mylėti ir užvaduoti motiną, nes jos netekimas — didžiausia nelaimė vaikams.

Pasakose išaukštinti ir teigiami vaikų santykiai su tėvais. Svajonė apie teigiamus santykius išreiškiama pasakų

gale, kai paaiškėja jauniausiojo sūnaus ar dukros tiesa. Daugelyje pasakų šie jauniausieji šeimos nariai perauga į labiau apibendrintus veikėjus. Liaudies pasaka „Kvailutis“ baigiama tokia fraze: „Matyt, esama žemėje kvailesnių ir už kvailutį“²³. „Gausi ir turtinga pasakų medžiaga leidžia teigti, kad kvailys yra išnaudojamųjų, skriaudžiamųjų masių simbolis, kad jis pasakose atstovauja socialiai engiamiems darbo žmonėms“²⁴. Jauniausiojo šeimos nario išaukštinimas ir supoetinimas rodo demokratines liaudies nuotaikas. „Pabrėždama kukliojo ir dorėjo, ujamo ir išjuokiamo kvailiūčio pasisekimą, lietuvių pasaka iškelia teisingumo pradą, ir todėl yra pozityvios auklėjamosios vertės“²⁵. Pasakų apie kvailėlį iš vaikystės prisimena daugelis mūsų informatorių. Gražiausios jų — „Du broliai“²⁶, „Broliai“²⁷ ir kt. — patikdavę vaikams „kartu su kvailiukais pergyventi pergalę“²⁸.

Lietuvių liaudies pasakose daug dėmesio skiriama brolio ir sesers jausmams. Patys gražiausi mergaičių paveikslai stebuklinėse pasakose pasižymi meile savo broliams („Sigutė“, „Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“ ir kt.). Našlaitės Sigutė, Mildutė²⁹ kaip atpildą už savo gerumą gauna obelį su auksiniais obuoliais ir vyno šulinį, šiltes ir gražius rūbus ar apdovanojamos stebuklingu reiškiniu — po kiekvieno žodžio krenta rožės ir perlai. Gėrio pergalė prieš blogį — pagrindinė auklėjamoji pasakų turinio prasmė. Atsidavimas savo šeimai, meilė tėvui, motinai, mylimam berneliui, vyrui, savo vaikams

²³ Gulbė karaliaus pati. Lietuvių liaudies pasakos. Sudarė A. Liobytė. V., 1963, p. 229.

²⁴ A. Jonynas. Baudžiauninkų kovos prieš feodalus atspindžiai buitinėse lietuvių liaudies pasakose. Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija. V., 1954, p. 215. VVU MB RS, Ds 76.

²⁵ I. D m t. Pedagoginė pasakų reikšmė. — „Mokykla ir gyvenimas“, 1937, Nr. 4, p. 157.

²⁶ Ank. Nr. 356.

²⁷ Ank. Nr. 375.

²⁸ A. Poška. Auklėjamoji pasakų reikšmė. — „Liaudies pedagogikos medžiaga 1970—1972“, Nr. 12 (laikoma VVPI pedagogikos kabinete).

²⁹ LT, t. III, p. 430, 438, 450.

atsispindi meniškiausiose lietuvių liaudies pasakose „Eglė žalčių karalienė“, „Gulbė karaliaus pati“, „Jaunoji iš pirties“³⁰. „Jų siužetai saviti, retai sutinkami kitose tautose, todėl juos galima laikyti nacionaliniais“³¹.

Moralinių idėjų apvalkalas pagrindiniuose pasakų veikėjų paveiksluose yra skirtingas. Kovodami už tiesą, teigiami herojai naudojami skirtingais būdais: stebuklinėse pasakose — atvira kova, buitinėse — protingumu, išradingumu, kartais gudrumu ir apsukrumu. Ir visgi pasakotojas ir klausytojai jiems reiškia simpatijas todėl, kad jie vienokiu ar kitokiu keliu pasiekia tai, ko nori. Tie ar kiti kovos būdai pagimdyti socialinių sąlygų. Liaudis pritaria tiems, kurie nugalėjo kovoje už tiesą.

Pedagoginiu aspektu peržvelgus įvairių rūšių pasakų pagrindinius veikėjus, galima teigti, kad jose parodomi dvasiškai tobuli žmonės. Aukštinant gerąsias žmogaus savybes ir neigiant blogąsias, savaime nusakoma asmenybės vystymosi kryptis — blogąsias savybes slopinti, jas šalinti, o gerąsias — puoselėti.

Lietuvių liaudies pedagoginės pažiūros ir su jomis susijusios pažangios idėjos pasakose atvirai nedeklaruojamos, o atskleidžiamos meniniais įvaizdais, tipišku personažų elgsena bei galvosena, simboliniais įvaizdžiais. Dėl tokių išraiškos būdų liaudies pedagoginių pažūrų gilumas ir vertingumas pasakų turinyje ne iš karto pastebimas. Toliau ir atskleisime pažangių pedagoginių pažūrų pasakose auklėjamąjį kryptingumą.

Pažiūra į šeiminius santykius liaudies pasakose reiškiami šeimos idealais. Įvairių rūšių pasakose tie idealai atspindi skirtingomis priemonėmis.

Gyvulinių pasakų veikėjų gyvenimo būdas vaizduojamas ir realistiškai, ir fantastiškai. Žvėrys, gyvuliai ir paukščiai gyvena šeimomis, patiria tokių pat šeiminių rūpesčių, kaip ir žmonės. Todėl kai kuriose gyvulinėse pasakose išdėstytos liaudies pažiūros į šeiminius santykius labai sužmuginamos. Pavyzdžiui, pasakoje „Lapė ir vilko vaikai“³² vilkas stropiai vykdo tėvo pareigas — tempia savo vaikams maistą, rūpinasi jais.

Tėvų pareigą vaikams puikiai išreiškia trumpa lietuvių liaudies pasaka „Starkus ir jo vaikai“³³. Tik trečiasis starkiokas gyvenimišką teisybę pasakė: „Tėte, nešk, tai ir aš savo vaikus nešiu“.

Gyvulinių pasakų veikėjai tėvai rūpinasi vaikais, atneša jiems gardžių valgių, sielvartauja, verkia dėl jų, kartais myli juos savotiškai: strazdelis, gelbėdamas kitus vaikelius, išmeta lapei po vieną strazdžiuką. Tėvų meilę vaikams įrodo ir kerštas už jų nuskriaudimą: vienoje pasakose jis stipresnis, daugiausia fizinis, kitose — silpnesnis. Tai priklausoma ir nuo nuskriaustų žvėrių sumanumo. Pavyzdžiui, lapei suėdus vilkiukus, vilkas jos tik daugiau kūmute nebevadino. O ožka už savo ožkyčius labai išradingai atkeršija vilkui: užpila ant liežuvio dervos, įgrūda į vilko gerklę karštą keptuvę ir t. t. O viename pasakos variante pasakotojas nusako ir didelį ožkos sielvartą dėl vaikų — ji pražilusė³⁴.

Gyvulinių pasakų pedagoginės mintys plaukia natūraliai, be specialių moralų.

Per didelį susižavėjimą savo vaikų grožiu ir aklos meilės rezultatą liaudis

³⁰ LT, t. III, p. 296, 317, 356.

³¹ Lietuvių tautosakos apybraiža. V., 1963, p. 337.

³² LT, t. III, p. 72.

³³ LT, t. III, p. 158.

³⁴ LTR 1150(20).

pajuokia grakščios meninės formos pasakėlėje „Pelėdos dukters vestuvės“³⁵.

„Pelėda išperėjo vaikus ir džiaugiasi, kad jie labai gražūs. Buvęs kur nebuvęs — vanagas pagriebė vieną pelėdos vaiką ir nusinešė. O pelėda nebežino, kaip džiaugtis. Šoka ir rėkia:

— Gražų sutvėrimą be pasogo ima! Gražų sutvėrimą be pasogo ima!

Pelėda manė, kad jos duktė ištėkėjo už vyro“.

Dar tragiškiau baigiasi tėvų ir jų vaikų santykiai, kai tėvai vieną vaiką išskiria iš kitų, jį beprotiškai myli ir lepina.

„Vanagas padėjo kiaušinį į varnos lizdą. Varna perėjo ir drauge su savo vaikais išperėjo vanagutį. Vaikams paaugterėjus, motina įsteigė, kad vienas yra gražesnis už kitus: plunksnos širvos, kojos ir snapas geltonas, savip dailus,— ir taip jį pamilo, kad kitus iš lizdo išstūmė, o tą vieną augino. „Karaliukas,— girdi,— karaliukas yra tas mano vaikas“.

Vanagutis neužilgo išaugo į vanagą ir vieną sykį, varnai mažai lesalo atnešus, nusitvėrė pešti ją pačią. Ta vargšė draskoma rėkė:

— Velnias, velnias! — bet jau vėlai susiprato“³⁶.

Ne laiku pastebėtos auklėjimo klaidos sukelia skaudžių padarinių.

Gyvulinėse pasakose liaudis dažnai nusako savo pažiūras į vaikų pareigas tėvams. Šiuo atžvilgiu įdomi pasaka „Vilkas, kiškis ir voverė“³⁷. Pirmuose pasakos epizoduose išryškėja kiškio ir voverės rūpinimasis savo vaikais. Tačiau gamtos įstatymai negailestingi: vilkas vaiko kiškį ir voverę, norėdamas juos sugauti. Tačiau pavargęs gailingai užstaugė:

„Aū-ū-ū vaū vaū!
Voverytės nesugavau!
Kas mane seną papenės?“

Abu vilko vaikai vienu balsu atsišaukė, kad jie seną tėvą papenės. Toliau pasakojama, kaip vilkiukai iš tikro medžioja tėvui maistą. Vienam vilkiukui

nesisėkė, „kitas vilkiukas buvo protingesnis. Pats atsigulė už kuoro ir guli. Varna jo nemato, o jis prie varnos vis pašliaužia artyn ir artyn. Šoko, pagavo varną ir nunešė tėvui“. Vilko šeimoje parodomi du skirtingų sugebėjimų vaikai. Pasakotojo simpatija protingojo pusėje.

Gyvulinių pasakų didaktinę prasmę ir sudaro teigiamų moralinių savybių aukštinimas ir neigiamų — tingumo, pagyrūniškumo, nerūpestingumo, gobšumo ir kt.— smerkimas. Ožkyčiams nepaklausius motinos ir įsileidus vilką, ištinka nelaimė; gaideliui nepaklausius savo maitintojo katinėlio, lapės nakuose tenka daug skausmo pergyventi; smaližiai ir godieji taip pat susilaukia pelnytos bausmės („Lapė ir uzbonas“, „Naminiai gyvuliai ir vilkas“). Pagyrūniškumas liaudies taip pat vertinamas neigiamai („Aš vyras!“, „Varna ir vėžys“ ir kt.).

Dalis lietuvių liaudies pasakų iškeltą vaikų meilę tėvams, seno žmogaus išmintį bei gyvenimo patyrimą. („Labai patiko pasaka apie seną tėvą. Kai pasakodavo tą vietą, kai tėvą palieka miške, pradėdavome net verksti, nes mes labai mylėjome savo tėvelius. Baisu buvo ir pagalvoti, kad ir su jais taip galėtų būti“.)³⁸

Suaugusieji išmintį išreiškia patarimų forma. Jais pabrėžiama darbo reikšmė, žmogaus tvarkingumas ir kitos gerosios savybės. Tačiau pasakose vaikai ne iš karto supranta ir paklūsta tėvų paliepimams ar patarimams. Pasielgę kitaip, jie įsitikina, kad tėvai linkėjo tik gero. Gili auklėjamoji mintis glūdi tokiose pasakose, kur išreiškiama liaudies pažiūra į vyresniųjų gyvenimo patyrimą. Antai pasakoje „Gailestingas sūnus“³⁹ senas tėvas sūniui pataria, kaip verstis, blogiems metams ištikus. Pasa-

³⁵, ³⁶ LT, t. III, p. 161.

³⁷ LT, t. III, p. 82.

³⁸ Ank. Nr. 51.

³⁹ Gulbė karaliaus pati. Sudarė A. Liobytė. V., 1963, p. 263.

koje „Kaip žmogus su medumi valgė“⁴⁰ mirdamas tėvas patarė sūnui: „Kap dirbsi lauke, niekam nesakyk „padėk dieve“ ir, atėjęs iš darbo, niekuomet nevalgyk be medaus“. O tai reiškia, kad, išėjęs anksti dirbti į laukus, visi tik jam sakys „padėk dieve“, o kai gerai padirbės laukuose — tarsi su medum valgys... .

Liaudis moko gerbti vyresnius, jų patarimų klausyti, nes jie pagrįsti gyvenimiška patirtimi. Iš vaikų liaudis reikalauja pagarbios meilės tėvams: sekti jų pavyzdingu elgesiu ir darbais, klausyti patarimų, tęsti šeimos tradicijas.

Nepavyzdingus tėvus ir vaikus liaudis smerkia. Pasakose tai parodoma neigiamomis šeimos narių savybėmis, kurios labai šmaikščiai pajuokiamos ir pasmerkiamos. Liaudies išmintis pravarti kiekvienu konkrečiu atveju. Mergelę nevalėlę piršlys išaiškina labai sąmojingai: sergančiam arkliui, atseit, reikia „vaistų“ — ant alkūnių tešlos nenuplautos ar pluoštelį sąšlavų... Kai mergelės nevalėlės namuose ir šio ir to rados gausiai, piršlys su jaunikiu kuo greičiau danginos iš to kiemo („Mergelė nevalėlė“⁴¹).

Pasakose paprastai tėvai savo vaikus „nori išleisti į žmones“. Kai kuriose pasakose vaizduojami tėvai, kurie ir po mirties rūpinasi savo vaikais. Tokiomis pažiūromis liaudis teigė, kad vaikais rūpintis — šventa pareiga.

Pasakose akcentuojama ne vien sumanumas, žmogaus jėga ir drąsa, bet pabrėžiama ir herojaus sąmoningumas. Nepaprasta šeimos narių meilė išvykstančiam kariauti. Tėvynės gynimas — šventas dalykas: jokios abejonės joti ar ne. Kitokia pažiūra į rekrūtus. Pasakoje „Našlės mįslės“⁴² atsispindi meilė sū-

nui, patekusiame į rekrūtus. Našlė prašo sūnų paleisti. Jai duodama sąlyga užminti tokią mįslę, kurios neatspėtų valčiaus ponai. Motinai padeda pati gamta: pakely ji mato arklio kiaušą, tame kiaušyje — paukštytės gūžta ir šeši paukščiai. Sumani našlė ir pateikia mįslę: ejo galva ieškot galvos ir eidama rado galvą, ir toj galvoj dar šešios galvos, ir tos galvos visos vieno balso ir vieno plauko. Mįslės ponai neatspėjo ir jai atidavė sūnų.

Nesvetima pasakose ir tėvų kritika savo vaikų atžvilgiu. Artojas apie savo sūnų kunigą (pasaka „Artojo sūnus“) taip sako: „Antras yra kunigas — ima viską iš žmonių, bet nevagia“⁴³. Arba motina supranta be reikalo norėjusi dukrą matyti šokėja („Ne verpėja, bet šokėja“⁴⁴).

Pasakose atsispindi ir liaudies požiūris į ponų šeimas. Jos nariai dažnai pajuokiami: ponia patiki, kad kiaušė gali būti valstiečių vestuvėse svočia; siūncia maistą nunešt savo mirusiam sūnui ir t. t.

Atsižvelgiant į pasakų apie neturtinę ir turtingą brolių kilmę, nesunku įžvelgti kapitalistinius santykius. Pagrindinio veikėjo neturtas iš karto sukelia užuojautą. Apie šeimos narių būdo savybes ne statiškai pasakojama, bet tos savybės atsiskleidžia, jiems veikiant, santykiaujant su kitais veikėjais.

Kitai nuspalvinami brolių ir seserų santykiai, kai jų dar nejaudina turto ar padėties pasidalijimas. Jie vienas kitam padeda, vieni kitų ieško ir t. t. Tokios stebuklinės pasakos yra pamokančios, nors jose atvirų didaktinių formų nėra. Nepaklausius vyresniųjų brolių patarimų, prasideda nemalonūs dalykai (atsigėręs iš avinėlio pėdos vandens, virs-

⁴⁰ LTR 4157(22).

⁴¹ LT, t. IV, p. 267.

⁴² LT, t. IV, p. 143.

⁴³ Dangus, kunigai ir liaudis. Paruošė K. Grigas ir S. Skrodenis. V., 1963, p. 99.

⁴⁴ LT, t. IV, p. 266.

ta avinėliu⁴⁵ ir t. t.). Šiaip brolių ir seserų jausmai gyvenimiški: toli nutekėjusi sesuo ilgisi brolių, ryžtasi su mažu vaikeliu juos aplankyti (pasaka „Devynkalvis“⁴⁶), pabėgęs iš pono Žirniukas nepamiršta savo artimųjų⁴⁷.

Seserų ar brolių nesutarimus, jų nedraugiškus jausmus liaudis smerkia. Gervėčių apylinkėse labai dažna pasaka „Apie tris seseles ir brolaitį“⁴⁸. Ji pateikiama vaikams ir mišria, ir vien tik eiliuota forma. Pavydumas pagimdė žiaurumą, žiaurumas nubaudžiamas tuo pačiu: brolis ištepė smala arklį ir pripldė sesę nusikaltėle.

Tačiau pasakose „šeimos ryšiai atskleidžiami schematiškai, dažnai apie juos tik teuzsimenama. Pavyzdžiui, herojui iškeliavus iš namų, tėvai ir kiti šeimos nariai pamirštami vos ne iki pasakos pabaigos. Santykiai tarp brolių, seserų ir kitų artimųjų atskleidžiami be realistinio gilumo ir pilnumo“⁴⁹. Iš šeimos išklydę sūnūs „svietan mandravot“ grįžta į šeimą. Laimingi jie jaučias tik artimųjų tarpe, savo tėvynėje.

Stebuklinėse pasakose šeimos narių santykiai pasiaukojantys: sesuo, vaduodama brolius nuo kerų, dvylika metų ištyli („Dvylika brolių juodvarniais lakstančių“), Eglė — žalčio žmona ir keturių vaikų motina — ištikima šeimai.

Pasaka „Eglė žalčių karalienė“ tinkama protiniam, doroviniam ir estetiniam vaikų auklėjimui. Ji siejasi su gilia senove. Yra panašių pasakų latvių, rusų ir net kazachų tautosakoje. Kazachų pasakoje „Gražuolė Miržana ir vandenų karalystės valdovas“⁵⁰ Miržanos likimas labai panašus į lietuvių Eglės likimą. „Eglės žalčių karalienės“ siužetu

sukurta įvairių meno kūrinijų. Pasakai tautiškumą suteikia buities ir gamtos vaizdai. Eglės svečiavimasis tėviškėje, naktigonės laužas — būdingi mūsų praeities kaimui. Realistiniai ir veikėjų veiksmai bei charakterių bruožai. Sūnūs — stiprūs, valingi: jie tėvo vardo neišdavė. Tuo pasaka poetizuoja vaikų dvasinį ištvermingumą. Ši pasaka skiriasi nuo kitų tuo, kad gerumas nei Eglei, nei jos vaikams galutinės laimės nesuteikė. Zuvus vyrui, Eglė labai sielvartauja. Ji nepaklūsta namiškių prašymams grįžti į tėvų namus, nors ją šaukia ir tėvai, ir seserys, ir broliai. Ištikimybė savai šeimai stipresnė. Geriau ji paverčia savo valingus sūnus tvirtais medžiais: ažuolu, uosiu ir beržu, o dukrelę — nuolat virpančia drebule.

Ypač gili pasakų išmintis atsiskleidžia ten, kur iškeliamas darbas. **Liaudiška pažiūra į darbą pasakose** išreiškiamą įvairiais būdais: tiek teigiamo veikėjo darbštumo, kaip pagrindinio jo bruožo, išryškinimu, tiek ir tinginystės rezultatų nusakymu. Pasakose šios pedagoginės mintys dažnai eina greta viena kitos, tik viena iš jų esti ryškesnė.

Gerai žinoma liaudies pasaka „Vilkas — tinginys“⁵¹. Gardi vilkui žmogaus duota duona, bet išsiauginti vilkas tingi. Norui gyventi ir skaniai valgyti nedirbant — pasakos potekstėje nepritariama. Duoną reikia užsidirbti.

Pasakoje „Jaučio troba“⁵² jaučiui atsisako padėti avinas, žąsinas, gaidys, balandis. „Nuliūdo jautis, palikęs vienas, be talkininkų. Vargšas išėjo vienas į mišką. Vargo, dirbo, bet padirbo“ — laimi darbštumas ir atkaklumas. Belieka džiaugtis darbo rezultatais — pasto-

⁴⁵ LTR 4157(435).

⁴⁶ LTR 4151(36).

⁴⁷ LTR 4157(3).

⁴⁸ LTR 4151(33).

⁴⁹ L. *Sauka*. Lietuvių liaudies pasakos.— „Lietuvių tautosaka“, t. III, V., „Mintis“, 1965, p. 49.

⁵⁰ Gražuolė Miržana. Kazachų liaudies pasakos. V., 1964, p. 94.

⁵¹ LTRn, p. 289.

⁵² LT, t. III, p. 111.

ge, po kuria nebesninga ant nugaros. Kitoks likimas ištinka tuos, kurie tingėjo dirbti: ir avinui, ir žašinui, ir gaidžiui, ir balandžiui teko prašytis jautį prieglobsčio. Jautis kiekvienam primena, jog šis nepadėjęs statyti trobos ir dėl to jis nenorįs leisti, bet šie grasina smurtu, ir jautis įsileidžia.

Ar pasikeitė šių veikėjų pažiūra į darbą, pasakoje nenusakoma, tačiau iš turinio dialogų tarp jaučio ir kiekvieno iš šalančiųjų vaikams suprantama, kad prašyti jautį kiekvienam iš tinginių nemalonu: jie iš pradžių stengiasi jautį vadinti „jauteliu broleliu“, „jauteliu balandėliu“, „jauteliu draugeliu“. Čia prisideda ir pasakotojo antipatija tinginiams: „Priėjo gaidys prie durų, toks nusizėminęs, su vienu pirštu pabrazdino į duris ir sako: „Jauteli draugeli, primk ir mane į savo trobelę“⁵³. Dialoguose jautis darbininkas jaučiasi tvirtai, jis atsisako į trobą priimti tuos, kurie darbo bijo.

Darbas ypač išaukštinamas etiologinėse sakmėse, kurios labai artimos gyvulinėms pasakoms. Šiuose senuose liaudies žodiniuose kūriniuose žmogus savaip aiškino jam nesuvokiamas gamtos reiškinių, gyvulių ir paukščių poelgių priežastis. Tie aiškinimai virto trumpučiais meniniais kūriniiais, kuriuose dažnai atsispindi sveikas liaudies požiūris į darbą. Paprastai darbas išaukštinamas tinginystės padarinių nusakymu. Pavyzdžiui, „Kodėl kurmis keliu nevaikšto“⁵⁴ (kurmis tingėjo kelius tiesti), „Volungė prašo lytaus“⁵⁵ (kažkada tingėjus kasti upes ir upelius, todėl jai nevalia gerti iš upės ar upelio — tiktai nuo medžių rasą), „Žvirblis mokslas“⁵⁶ (tingėjo žvirblis mokytis giedoti,

todėl ir dabar tik čiaukšti moka), „Karvelio lizdas“⁵⁷ (karvelis moka tik tiek, kiek matė, kaip strazdas lizdą krovė).

Buitinėse ir stebuklinėse pasakose teigiami liaudies atstovai visada būna darbštūs, kantrūs, stiprios valios, fiziškai užsigrūdinę. Darbštiesiems sekasi ir stebuklinių nuotykių metu. Antai pasakoje „Čiūžukėlis“⁵⁸ darbštus našlaitis viską nudirba: pašeria gyvulius, juos pagirdo, pats pavalgo, tada rogutėmis važinėjas. Kai pasakos gale ragana jau medį graužė, jis šaukė margus veršius, širmus žirgus, juodus kurtus. Visi atlėkė: raganą mušė, kramtė, tąsė — ir kaulus jos išbarstė.

Suaugusieji, ypač tėvai, nori, kad vaikai būtų darbštūs jų užvadėliai. Todėl tinginius peikia, gėdina. Liaudies posakiu „Paklusnus kaip molinis Petrukas“ sugėdinami nepaklusnūs, tinginiai vaikai. Yra ir pasakėlė, aiškinanti šio posakio kilmę ir prasmę.

„Viena moteris neturėjusi vaikų. Jai buvo liūdna ir sunku — niekas negelbėdavęs darbuose. Tada ji nusidrožusi iš medžio berniuko figūrėlę, pasistačiusi trobos kampe ir dažnai kalbindavusi: „Petruk, eik atneši vandens!“ Paskui priduria: „Arba aš pati...“ Ir atsineša. Reikia malkų, ji vėl taria: „Petruk, eik atneši malkų...“ „Arba aš pati...“ Taip ir siuntinėdavusi savo medinį berniuką, o šis nė krust, viską reikėdavę daryti pačiai“⁵⁹.

Šios pasakėlės Petrukas medinis. O tikrieji tinginiai pasakose piešiami tamsiom spalvom. Ypač nevykėlės pamočių dukros.

Darbas svetimiems pasakose traktuojamas kaip slegianti našta. „Darbo kaip išnaudojimo būdo suvokimas yra tarsi išieties taškas visų kitų visuomeninio gyvenimo reiškinių supratimui bei tei-

⁵³ Ten pat, p. 113.

⁵⁴ LTRn: p. 287.

⁵⁵ LT, t. IV, p. 441.

⁵⁶, ⁵⁷ Ten pat, p. 443.

⁵⁸ LTR 4462 (77).

⁵⁹ Čir vir vir pavasaris. Smulkioji lietuvių tautosaka. Paruošė K. Grigas, V., 1971, p. 31—32.

„singam jų vertinimui“⁶⁰. Jei pasakose liaudies atstovas paveldi ponų turtą ar tampa karaliumi,— tai čia atsispindi gili visuomeninė idėja — liaudies tikėjimas galutine teisybės pergale, tikėjimas, kad pasidarys savo likimo šeiminkais, dirbs liaudies ir savo šeimos labui.

Tačiau panašias idėjas reiškiančioms pasakoms būdingas ir konservatyviškumas. Mintys apie gerą karalių arba nepelnytą pasisekimą trukdė vaikų protiniam vystymuisi.

Pasakose reiškiamas pasigėrėjimas silpnesniojo moraliniu pranašumu kovoje prieš fiziškai stipresnįjį. Ši idėja savo tradicinėmis šaknimis siekia giliausią senovę, kada žmonės, neturėdami ginklų, žvėris ir laukinius gyvulius sunkiai įveikdavo ir laikė juos stipresniais. Žmogaus pralaimėjimo atvejų liaudies pasakose labai reta. Pavyzdžiui, pasakos „Meškos vilnos“, „Senelė ir vilko vilnos“⁶¹ auklėjimo tikslams netinka. Ilgainiui įsigiję reikiamų ginklų tų žvėrių medžioklei, senovės žmonės įsitikino, kad ir stipriausius žvėris galima nugalėti protu bei sumanumu.

Liaudis visada rūpinosi vaikų protiniu lavinimu, todėl pasakose pripažįstama proto reikšmė gyvenime. Ypač tai ryšku pasakose, kur žmogus, susidūręs su gyvuliais ar žvėrimis, nesumyšta, bet ramiai dirbdamas savo darbą ir protaudamas, juos nugalėjęs. Žmogus įveikia net galiūną liūtą: įspraudžia jo letenas į perskeltą medį, kerta jį kardu, šauna. Ta pati idėja ryški pasakoje „Levukas ir žmogus“⁶². Ir paliko žmogus už visus žvėris ir paukščius diktesnis ir smarkešnis. Kitoje pasakoje „Kuisis, levas

ir žmogus“⁶³ levas, susidūręs su žmogumi, pajunta jo galią. Liaudis šioje pasakoje teigia mintį, kad gamtos stiprybės negalima nugalėti nuogomis rankomis. Tuo kvietė gamintis ginklus medžioklei, kitais atvejais — darbo įrankius ir išmokti jais naudotis.

Žmogaus greita orientacija ir sumanumas atsispindi pasakoje „Vilkas ir siuvėjas“⁶⁴. Ir paprasčiausi siuvėjo įrankiai (lygintuvas, metras, žirkklės) tampa apsigynimo ir kovos priemonėmis. Prieš vilkų gausybę teko griebtis ir gudraus žodžio kaip ginklo, kuris siuvėjui lėmė pergalę.

Kitai gyvuliai ir žvėrys kovoja prieš poną. Tada jie būna sumanūs, protingi („Kaip gaidelis poną nugalėjo“, „Zarabobelės gaidys“, „Striubė bubė“, „Ponas, ežys ir skatikas“⁶⁵). Pasaka apie nenugalimą gaidelį, atsiradusi baudžiauvo metu ir pobaudžiaviniais laikais, buvo labai populiari. Ilgainiui jos socialinis turinys kito, socialinės mintys darėsi aštresnės. „Gaidelio giesmelė virsta apibendrintu grasinimu:

„Šitą dvarą išpūstysiu,
Visus ponus išvaikysiu!“⁶⁶

Groteskiniai pasakos epizodai išreiškia lietuvių liaudies viltį, kad ponų valdžia bus sunaikinta, kad niekas nebeskriaus vargšų. Kitur vilko paveikslu alegoriškai pajuokiami išnaudotojų klasės atstovai („Vilko bajorystės dokumentai“⁶⁷). Tradicinių pasakų siuzetą pasakotojai pritaikydavo tuometiniams socialiniams santykiams bei klasių kovai pavaizduoti. Pavyzdžiui, iš nusenušių gyvulių skundų išryškėja nehuman-

⁶⁰ F. Mačianskas. Stichinio materializmo elementai lietuvių tautosakoje.— „Liaudies kūryba“, I. V., „Mintis“, 1969, p. 242.

⁶¹ LT, t. III, p. 131, 133.

⁶² Ten pat, p. 125.

⁶³ Ten pat, p. 128.

⁶⁴ LT, t. III, p. 135.

⁶⁵ Ten pat, p. 171, 182.

⁶⁶ Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963, p. 325.

⁶⁷ LTRn, p. 288.

niški ūkininkų poelgiai ir t. t. Liaudies simpatijos skriaudžiamiesiems suteikia pasakoms socialinį atspalvį.

Buitinių pasakų konfliktas dažniausiai vyksta, susiduriant skirtingos moralės priešingų klasių atstovams. Konfliktų pagrindas labai gyvenimiškas. XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje daugelio lietuvių valstiečių šeimose tėvai buvo įteigę vaikams neapykantą išnaudojimui, išnaudotojams.

„Mūsų abu tėvai buvo kilę iš bežemių. Jiems abiemis jaunystėje teko tarnauti pas kitus, piemenauti, bernauti ir baudžiąvą atlikinėti dvare. Mūsų šeimoje buvo piktas nusistatymas prieš ponus“⁶⁸.

To meto kai kurie vaikai jau suprasdavo išnaudojimo esmę, labai konkrečiai suvokdavo buitinių pasakų konfliktą: „Mes labai atjausdavome tuos pasakų ir pasakojimų veikėjus, kurie buvo skriaudžiami ir apgaudinėjami, vis dėlto pagaliau išeidavo laimėtojai“⁶⁹.

Silpnėsiojo moralinis pranašumas kovoje prieš fiziškai ir materialiai stipresnįjį išreiškia liaudišką nuskriaustųjų idealizavimą. Šių pasakų auklėjamosios mintys įtaigiai veikdavo vaikus.

„Pasakos apie ponus, skriaudžiamuosius, našlaičius mane visuomet labai jaudindavo. Gailėjaisi skriaudžiamųjų. Jų likimas man dažnai ašaras išspausdavo. Senelis tuomet sakydavo: „Vytuk, būk vyras, nežliumbk kaip boba, čia tik pasaka...“ Būdavau labai patenkintas, laimingas, jei pasaka baigdavosi skriaudžiamųjų pergale, pono ar skriaudėjo nesėkme. Pasakų ponai man atrodė panašūs į vaikų gąsdinamą „baubą“ gaspadorių Blūdžių...“⁷⁰

Stebuklinėse pasakose skriaudžiamųjų tragizmas atskleidžiamas, nupiešiant

jų sunkias gyvenimo sąlygas. Sunkios materialinės padėties vaizdai ir tolesniems siužeto dalykams suteikia socialinį atspalvį. Pavyzdžiui, podukros temos kilmė siekia tuos laikus, kai motinos mirtis jaunai mergaitei buvo gyvenimo tragedija. Ir todėl „pasakos apie pamotę ir podukrą atspindi ne moters padėtį visuomenėje, o visą visuomeninių sąlygų kompleksą“⁷¹.

Ragana, dažnai ir laumės — blogio simboliai stebuklinėse vaikų pasakose. „Dzūkų mėgstama pasaka yra apie žvejojantį berniuką Jonulį, kurį nunešė ragana. (...) Nuovokūs vaikai paprastai „nemoka“ atsisėsti ant ližės, prašo parodyti, o rodant įstamia į krosnį laumiuotę ar raganiūtę“⁷². Pasakos didaktika moko būti sumaniu, greitos orientacijos. Blogis sunaikinamas. Tik gėris gyvenime nenugalimas, jo reikia siekti, nors ir per kliūtis, sunkumus.

Teisingas gėrio supratimas gimdo liaudiško solidarumo ir kolektyviškumo idėjas, nukreiptas to gėrio pergalei. Liaudiško solidarumo ir kolektyviškumo idėjos atsispindi pasakose, vaizduojančiose naminių gyvulių kovą prieš žvėris. Tos kovos pagrindas — vilkiškos moralės pasmerkimas, ieškojimas socialinio teisingumo. Pavyzdžiu gali būti įvairiais variantais daug kur žinoma pasaka „Naminiai gyvuliai užima vilkų namus“⁷³. Naminiai gyvuliai vilką-žvalgą taip sumaigo, kad šis kitiems pataria jų net nekliudyti. Taip ir likę visi karaliaus išvyti persenę gyvuliai ir paukščiai (arklys, katė, šuo, žąsinas ir gaidys) vilkų namuose gyventi.

⁶⁸ J. Bukėnas. Prisiminimai apie kai kurias liaudies auklėjimo priemones ir girdėtas pasakas vaikystėje.— „Liaudies pedagogikos medžiaga 1970—1972“, Nr. 2. Laikoma VVPI pedagogikos kabinete.

⁶⁹ V. Ruzgas. Vaikystės atsiminimai.— „Liaudies pedagogikos medžiaga 1970—1972“, Nr. 6. Laikoma VVPI pedagogikos kabinete.

⁷⁰ V. Krulickas. Prisiminimai apie kai kurias liaudies auklėjimo priemones ir girdėtas pasakas vaikystėje (iki 15 m. amž.). Ten pat, Nr. 7.

⁷¹ E. M. Мелетинский. Герой волшебной сказки. М., 1958, с. 176.

⁷² S. Litvinaitė. Pasakojamoji tautosaka.— Merkinė, V., „Vaga“, 1970, p. 344.

⁷³ LTRn, p. 273.

Liaudies gyvenimiška patirtis rodo, kad, draugiškai sugyvenant, lengviau pakelti visus gyvenimo sunkumus. Ir fantastinis gaidelis nugali poną, tik padedamas kitų žvėrių ir paukščių, kurie patys pasisiūlo eiti pas poną girnelių ieškoti⁷⁴. Pasakose „Katinėlis ir gaidelis“, „Ožys, baronas ir katinas“⁷⁵ irgi atsispindi liaudies pažiuos į draugystę.

Savitarpio pagalbos bei draugiškų santykių vienybės idėja kartais išryškėja formulinėse pasakose. Šios pasakos kompozicijos paprastumu, minčių aiškumu lengvai vaikų įsimenamos. Jos „sudarytos tokiu komponavimo principu, kad pagrindinis veikėjas nuolatos kartoja tą patį motyvą, kuris kiekvieną kartą vis papildomas nauju, iš pasakos veiksmo išplaukiančiu elementu“⁷⁶. Visa įvykių grandinė turi menkutę priežastį (kietis nenorėjo žvirblio supti, kibirkštėlė įsinorėjo gerti, senelis ropės negalėjo išrauti ir t. t.). Komiški įvykiai pasakojami vaikams palinksminti. Kai kurios pasakos, pvz., „Ropės rovimas“⁷⁷, „Dangus griūva“⁷⁸, moraliai pamokančios, sukurtos specialiai vaikams. Nuostabiai paprastu turiniu, vaizduojančiu vaikų mėgstamą ropę, ir meistriška forma nusakoma solidarumo jėga. Tik visi drauge ropę išrovė, o išrovę pasidalijo. Vaikų pasaka „Dangus griūva“ parodo, kad dėl neišsiaiškintos priežasties visi netenka galvos. Kai žvėrys apgaule norėjo briedį suėsti, jiems visiems nepasisekė. Tik kilniems siekiams tarnauja vieningumas.

Vienybės, draugystės bei savitarpio pagalbos idėjos dažnos ir realistiniuose pasakojimuose. Štai Simono Daukanto „Abėcėlėje lietuvių kalnėnų ir žemai-

čių kalbos“ (1842 m.) yra pamokantis pasakojimas „Tėvas ir jo vaikai“.

„Perkaršęs senelis turėjo daug vaikų, kurie tarp savęs barėsi ir vaidijosi. Jis, norėdamas vienybę tarp jų įkurti, valandoje smėčio liepė vaikams atnešti surištą vyčių buntelį, kurį davinėjo kožnam vaikui, liepdamas jį perlaužti. Kad nė vienas negalėjo to nuveikti, tada išmintingas senelis atsiliepė taip žodžiais: „Vaikeliai mano, jei gyvensite vienybėje, niekas jums nekaitės, bet jei kyvositės, tad visi pralupsitė“.

Pamokslas tos pasakos yra, jog vienybė duoda stiprybę ir laimina kaip šeimyną, taip ir giminę“⁷⁹

Liaudies pedagogikoje kolektyviškumo bei solidarumo idėjos svarbios tiek socialiniu, tiek šeiminiu auklėjimo pozitūriu.

Auklėjamieji antireliginiai bei antiklerikaliniai motyvai atsispindi buitinėse, mažiau — gyvulinėse pasakose.

Daugelis lietuvių liaudies pasakų tvirtina, kad dvasininkai gobšuoliai, kaip ir ponai. Liaudies patarlė: „Kur ponas, ten ir klebonas“ taikliai tą mintį apibendrina. Liaudis dvasininkus sugretindavo su išnaudotojais ir žiūrėdavo į juos su neapykanta. Patys dvasininkai už bendražmogiškų moralės normų nesilaikymą nubaudžiami: jie suniekunami, išjuokiami arba gudriai liaudies atstovų apgaunami. Pavyzdžiui, pasakoje „Palikimas“⁸⁰ liaudis išjuokia besaikį klebono gobšumą. Valstietis pasakojo klebonui, kad mirdamas elgeta palikęs du arklus ir vežimą. Klebonas, norėdamas iš valstiečio išgauti tą palikimą, elgetą gražiai palaidojo. Valstietis atsiųstam zakristijonui paimti palikimą atidavė krepšį ir dvi lazdas — elgetos

⁷⁴ LT, t. III, p. 171.

⁷⁵ Ten pat, p. 104.

⁷⁶ Lietuvių tautosakos apybraiža, V., 1963, p. 328.

⁷⁷ LT, t. III, p. 189.

⁷⁸ Ten pat, p. 106.

⁷⁹ S. Daukantas. Rinktiniai raštai. Sudarė M. Lukšienė. V., Valst. grož. liter. 1-kla, 1955, p. 337.

⁸⁰ Dangus, kunigai ir liaudis. Paruošė K. Grigas ir S. Skrodenis. V., 1963, p. 97.

„porą arklių ir vežimą“, tuo didžiai su-
gėdindamas kleboną.

Pasakose išryškėja ir kitos kulto tar-
nų ydos: jie vienaip sako, o patys elgia-
si kitaip. Šio prieštaravimo tarp žodžių
ir darbų atskleidimas ir išjuokimas su-
teikia liaudies pasakoms pagrindinę auk-
lėjamąją kryptį. Dažnai po buitiškumu
slepiasi gili visuomeninė-socialinė ir fi-
losofinė mintis. Pavyzdžiui, gyvulinėse
pasakose, nors ir neplačiai, atsispindi
liaudies kritiška pažiūra į bažnytinius
reikalavimus, beprasmiškas apeigas bei
pačią religiją. Pasakose „Zvėrių išpa-
žintis“⁸¹, „Šarkiukai“⁸² išjuokiama iš-
pažintis, pasakoje „Trečiadienis“⁸³ —
pasninkas ir t. t.

Antireliginės pasakos trumpos, daž-
nai anekdotinio pobūdžio: ir dievas, ir
šventieji, ir kunigai vaizduojami saty-
riškai. Pavyzdžiui, taikliai ir lakoniškai
parodijuojami visokių prasimanymų pilni
kunigų pamokslai zuikio monologu⁸⁴.
Liaudis bažnyčią pajuokia taip pat mo-
nologų forma sekamose pasakėlėse apie
linksnius veikėjo-pasakotojo nuotykius
bažnyčioje, pvz., „Šarkų bažnyčia“⁸⁵.
Nuotaikingų, netikėtų minties posūkių ir
fantastinių vaizdų paskirtis šiuose kūri-
nėliuose — ne vien juokinti klausytoją.
Jais kartu tyčiojamas iš to, kas oficia-
liai laikoma šventu ir neliečiamu. Čia
ypač aiškiai atsiskleidžia kontrastas
tarp tariamojo bažnyčios išskirtinumo
ir liaudies abejingumo jai. Tatai veikė
liaudies vaizduotė, vadavo ją iš religi-
jos varžtų“⁸⁶.

Antireliginiai auklėjamieji motyvai
atsiskleidžia tose pasakose, kur veikė-
jai (valstiečiai, samdiniai, kareiviai),
ieškodami teisybės bei dievo ar šventų-

jų užtarimo, patiria savo pastangų be-
vaisiškumą, o tų, į kuriuos jie kreipė-
si,— bejėgiškumą. Moterėlė užperka
mišias, kad atsirastų dingęs jautis⁸⁷.
Mišias išklusė, o grįžusi namo jaučio
vis tiek nerado. Pasaka „Vaikas, kurio
visi norai išsipildo“ prasideda realisti-
niu pasakojimu, kad pirklys su pačia
vaikų nesulaukė ir dėl to labai krintosi.
„Bet veltui jie meldėsi, veltui pinigais
apipylė bažnyčias ir vienuolynus — nie-
kas jų maldos neišklausė“⁸⁸.

Pasakose juokiamasi iš prietaringo
žmogaus žinių akiračio siaurumo, men-
kos orientacijos gyvenimiškose situaci-
jose. Tokie veikėjai visada turi daugiau
liaudies smerktinų bruožų. Teigiami pa-
sakų veikėjai, pasinaudodami jų prieta-
ringumu, apgauna ir tuo nubaudžia
juos.

Humanistinis daugelio pasakų turi-
nys taip pat ruošia vaikus antireligi-
niam auklėjimui. Pavyzdžiui, teigiamas
pasakų veikėjas sunaikina nemirtingū-
mo idėjas (gyvybė kiaušinyje, padė
ir t. t.).

Šeimose vaikai išgirdavo ir realis-
tinių pasakojimų apie dvasininkus.
(„Tėvai laikėsi pagrindinių katalikų tik-
ėjimo normų, tačiau sakydavo, kad
darbas — geriausia malda. Piktinosi ir
mums pasakodavo apie Upynos kle-
boną, kuris atvykusiems pas jį pa-
degėliams (nukentėjusiems nuo gais-
ro) nieko nedavė, o tik patarė: „Suk-
dama gernas, kasdieną prašyk dievą —
šiai dienai, šiai dienai“⁸⁹.) Be abejo,
panašūs pasakojimai, kuriuose tėvai
ar kiti suaugusieji įvykius stengėsi
pateikti kaip tikrus faktus, vaikams
sukeldavo atitinkamas antiklerikali-

⁸¹ LT, t. III, p. 110.

^{82, 83, 85} Dangus, kunigai ir liaudis. Paruošė K. Grigas ir S. Skrodenis, p. 59, 194, 275.

⁸⁴ Zuikių pamokslai. V., 1967, p. 5.

^{86, 87} K. Grigas. Lietuvių tautosaka apie religiją ir dvasininkus.— „Dangus, kunigai ir liau-
dis“. V., Valst. grož. liter. I-kla, 1963, p. 346.

⁸⁸ Gulbė karaliaus pati. Lietuvių liaudies pasakos. Sudarė A. Liobytė. V., 1963, p. 183.

⁸⁹ M. Čilvinaitė. Kaip mano tėvai mokė ir auklėjo vaikus.— „Liaudies pedagogikos medžia-
ga 1970—1972“, Nr. 1. Laikoma VVPI pedagogikos kabinete.

nes, o kartais ir antireligines nuotaikas.

Pasakų pažangios pedagoginės idėjos liaudies auklėjimo praktikoje spontaniškai persiduodavo vaikams. Liaudies pasakose reiškiamos auklėjamosios mintys visų pirma formavo vaizdinius ir pirminius moralinius suvokimus (žr. I lentelę). O šie glaudžiai siejosi su vaikų buvimu ir aplinka.

Lietuvių valstiečių vaikams, artimai bendravusiems su gamta, buvo gerai pažįstamas gyvūnijos pasaulis. Anksti pradėję piemenauti ir kitus darbus dirbti, anksti ir įgydavo praktinių žinių apie gamtą. Suaugusieji stengdavosi vaikus sudominti gamta, kalbėdavo apie ją kaip apie gyvą. Tokių šeimų vaikai buvo pratinami stebėti gamtą, jausti jos grožį.

Meilė gamtai siejosi su pasakomis apie gyvulius, žvėris, paukščius. Kiekviena tinkamesne proga suaugusieji papasakodavo kurią nors pasaką. 115 informatorių tvirtina, kad gyvulinėmis pasakomis bei pasakojimais suaugusieji mokė ne tik mylėti žvėrelius, gyvulius, bet suvokti ir pasakomis reiškiamą moralę.

Ne visų žvėrių atžvilgiu liaudis vienodai nusiteikęs. Pasitaikydavo pamokymų (teigia 10 informatorių), kaip, pažinus vilko, lapės, šeško gyvenimo būdą, juos reikia naikinti. Pavyzdžiui, jau tokiame nelauktai gražiame palyginime jaučiama antipatija vilkui: „Pavasarij tik iš po ledo motina atneša žibutę ir sako: „Va, vaikelį, žibutės akelės žibū žibū, vilko — nežibū nežibū...“⁹⁰

Gyvulinių pasakų veiksmas daugiausia dramatiškas. Tai sužavi vaikus ir sukausto jų dėmesį įvykių raidai. Vaikai, klausydami pasakų apie gyvulius, žvėris, paukščius, įsivaizduodavo jų gy-

venimą. Tai patvirtina 77 informatoriai. Iš nuotaikų, kurias vaikai susidarydavo beklausydami pasakų, išskirtinas gailėtis silpniesiems, skriaudžiamiems gyvūnams. 84 pasakotojai pabrėžia, kad tokias mintis jiems vaikystėje sukeldavusios dramatiškos gyvulinių pasakų situacijos⁹¹. „Aš ir da gailiu gegutės, kad imtų, tai ir valgyt duočiau...“⁹²

Dar stipriau paveikdavo vaikus buitinės pasakos. Didžiausią įspūdį ir auklėjamąjį poveikį turėjo pasakos, kuriose akcentuojama gėrio pergalė prieš blogį, laimi tyrų žmogiškų jausmų asmenybės. Liaudies idėjų reiškiėjai paprastai būna sąžiningi, protingi, drąsūs, stiprios dvasios ir kūno. Siekdami tikslo, jie nepabūgsta pavojų bei sunkumų ir laimi. Pasakų auklėjamosios mintys labai siejosi su gyvenimo tikrove. Pasakos apie ponus ir skriaudžiamuosius sukeldavo vaikų gailėtį skriaudžiamiesiems ir neapykantą išnaudotojams — dykaduoniams. Kad sukeldavo tokias mintis, teigia 169 informatoriai. „Neapkenčiau ponų. Jų niekas nemylėjo. Juk ponai ir žmogų galėdavo sumainyti į šunį“⁹³. Vaikai prijaucia tiems, kurie išreiškia teigiamą moralę. Pasakojimuose apie vaikystės pasakas išryškėja, kad vaikai žavėjosi pasakų teigiamų herojų gudrumu (49 inform.), fizine jėga (30 inform.), kuklumu (13 inform.). Buitinėse pasakose reiškiamos auklėjamosios mintys 19-ai informatorių sukeldavo norą turėti aiškų gyvenimo tikslą, išmokti gerai kurį nors darbą. Dažnai kildavo noras pačiam užaugus daryti nepaprastus darbus⁹⁴.

Įvairiai nuteikdavo vaikus „likimo-dalios“ motyvai. M. Gorkis tvirtino, kad šie motyvai liaudies kūryboje yra liaudžiai svetimi. Pasakos, kurių mintis —

⁹⁰ Ank. Nr. 401.

⁹¹ Ank. Nr. 213, 262, 270, 271 ir kt.

⁹² Ank. Nr. 240.

⁹³ Ank. Nr. 277.

⁹⁴ N. Grigas. Atsiminimai apie liaudies auklėjimo priemones.— „Liaudies pedagogikos medžiaga 1970—1972“, Nr. 13. Laikoma VVPI pedagogikos kabinetu.

„nuo likimo nepabėgsi“, nuspalvintos bažnytinės ideologijos, padiktuotos vergiškos liaudies gyvenimo patirties. Tokios mintys darydavo įtaką to meto vaikams. „Netgi kalbėdavau poteries, kad ir man dievas pasiųstų kokią maišą reikalingų daiktų, skanėstų“⁹⁵. 63-ų informatorių atsakymų, „kad lobį rasti būtų gera“, motyvai labai geraširdiški: „Rądęs lobį, pasidalinčiau su žilagalviu, mane mylinčiu ir mokančiu vargšu skerdziumi“⁹⁶. „Buvau 12 metų, kai mama kaliošus nupirko. Iki tada jokių batų neturėjau. Todėl labai norėdavau karalaitė būti ir visko prisivalgyti ir patsirengti“⁹⁷. Dažniausias atsakymas į klausimą „Kokias mintis jums vaikystėje sukeldavo pasakos apie stebuklus, pasivertimus iš vienu būtybių kitomis?“ yra toks: — „Idomu, ir tiek“ (85 informatoriai). Jis rodo grožėjimąsi estetinė tokių pasakų puse. Teigiami stebuklingų pasakų herojai už kilnius žygius ir darbus gauna teisę vesti karalaitę, paveldėti karalystę ir pan. Turtų įsigijimas pasakose nėra tikslas, o tik atpildas už gerus darbus bei poelgius. Tuo pabrėžiamas herojų taurumas, nesavanaudiškumas.

Stebuklinių pasakų teigiamo herojaus asmenybės patrauklumą nurodo 44 mūsų informatoriai. „Norėdavau ir pati būti tokia laiminga, kaip kartais pasakų herojai“⁹⁸. „Galvodavau, kad ir man būtų gera pakovoti su pasakų neigiamais herojais“⁹⁹. Tai optimistinių liaudies nuotaikų pasireiškimas. Jos labai siejasi su bendromis tikėjimo geresne ateitimi nuotaikomis lietuvių valstiečio šeimoje. Šias nuotaikas palaikydavo tėvai, ramindami išalkusius vaikus, guosdami sušalusius: „Ir blogiausioj situa-

cijoj mama surasdavo išeitį nuramint, paguost, pasitelkiant gamtos reiškinius. Kur bloga, galima padaryt gera... Reikia tam ištvermės, kantrybės... Gaut tokią pažiūrą, kaip pataisyt, kaip išeit iš blogos padėties,— didelis dalykas šeiminiame auklėjime“¹⁰⁰. „Man rodosi, kad daugiausia auklėjo pasakos apie našlaičius, našlaites, pamotes... Tas pasakas iki šiol geriausiai prisimenu. Matyti, jos darė didžiausią įspūdį, jaučiant šiojį ar tokį savo gyvenimo panašumą į jas“¹⁰¹.

Be abejo, tarp daugelio liaudies pasakų, naudojamų auklėjimui šeimoje, būdavo ir autorinių bei istorinio pobūdžio pasakojimų.

Peržvelgę įvairių rūšių pasakų pažangias auklėjamąsias idėjas, pateikiame lentelę, rodančią, koku santykiu vargingųjų valstiečių šeimose tos tradicinės auklėjamosios mintys buvo perduodamos XIX a. pab. ir XX a. pirmaisiais dviem dešimtmečiais (I-ame pasakotojų gyvenimo etape — vaikystėje). Palyginimui bei tolesnio tradiciškumo krypties nusakymui imame II-ąjį (pasakotojai — tėvai) ir III-ąjį (jie — seneliai) pasakotojų gyvenimo etapus.

Lentelė sudaryta iš 253 anketų medžiagos. Skaičiai langeliuose reiškia atvejų skaičių iš anketų visumos.

Negalime tiksliai sužinoti, pagal kuriuos požymius pasakotojai parinkdavo vaikams pasakas XIX a. pab. ir XX a. pirmaisiais dviem dešimtmečiais. Tačiau galima informatorių paklausti, pagal kuriuos požymius jie atrinkdavo pasakas savo vaikams ir vaikaičiams. Žemiau pateikta lentelė rodo tradiciškumo galią ir parenkant pasakas.

⁹⁵ Ank. Nr. 358.

⁹⁶ Ank. Nr. 268.

⁹⁷ Ank. Nr. 545.

⁹⁸ Ank. Nr. 349.

⁹⁹ Ank. Nr. 389.

¹⁰⁰ M. Glemžaitė. Kaip tėvai mus mokė ir auklėjo vaikystėje.— „Liaudies pedagogikos medžiaga 1970—1972“, Nr. 4. Laikoma VVPI pedagogikos kabinete.

¹⁰¹ N. Grigas. Atsiminimai apie liaudies auklėjimo priemones.— Ten pat, Nr. 2.

Pagrindinės auklėjamosios mintys

Pasakų turinys	Didaktinės išvados	Vaikai I etapas	Tėvai II etapas	Seneliai III etapas
Apie gyvulius	kad juos reik mylėt	115	122	95
	pažinus jų gyvenimo būdą, juos naikinti	10	9	6
Apie ponus ir tarnus	kad reik ponų neapkęst	93	64	95*
	kaip prie jų prisitaikyti	32	19	
Apie stebuklus, pasivertimus	kad pasaulyje daug grožybės	45	65	42
	kad egzistuoja antgamtinis pasaulis	94	53	32

* Seneliai, sekdami pasakas apie ponus ir tarnus, pabrėžia savo varganą vaikystę.

Iš lentelių matyti įvairių rūšių pasakų poveikis vaiko asmenybei. Pastoviausiai vaikus auklėjo ir auklėja gyvulinės pasakos. Buitinės pasakos susipina su praeities prisiminimais. Nors informatorių gyvenimo etapus vieną nuo kito skiria 25—30 metų laikotarpis, tačiau svarbiausias pasakų atrankos kriterijus — veikti vaikų jausmus.

2 lentelė

Požymiai pasakų atrankai

Požymiai	Tėvai II etapas	Seneliai III etapas
Kokias man sakė, tokias ir aš sakiau	118	79
Kad pasaka būtų pamokanti (veiktų protą)	65	44
Kad ji būtų įdomi (veiktų jausmus)	45	54

Pedagoginė pasakų idėjinio turinio ypatybių analizė rodo, kad pasakos — sintetinė liaudies auklėjimo priemonė.

Pažangios pasakų idėjos tinka protiniam, moraliniam ir estetiniam auklėjimui. Pasakose reiškiamos pedagoginės pažiuros kartais netiesiogiai siejasi ir su darbinium bei fiziniu auklėjimu. Jose, nors ir savita forma, atsispindi įvairiapusės asmenybės idealas, kokį įsivaizdavo lietuvių liaudis.

Daugelis pasakose išreikštų pedagoginių idėjų tinka šių dienų vaikų auklėjimui. Visų pirma tas pasakytina apie gyvulines pasakas. Tėvai ir kiti vaikų auklėtojai ir dabar mažiems vaikams seka pasakas. Juk kai kurie auklėjamieji tikslai panašūs: vaiką nuraminti, mokyti gimtosios kalbos, ugdyti gėrio ir grožio pajautimą, ugdyti atitinkamas pažiuoras ir t. t. Iki 7 metų vaikai išgirsta visas populiariausias liaudies pasakas: apie vištytę ir gaidžiuką, apie vilką ir ožkyčius, apie katinėlį ir gaidelį ir kt. Žymiai anksčiau (iki 4—5 m.) vaikai pradeda domėtis ir stebuklinėmis pasakomis. Gyvulinės pasakos ir vyres-

niojo amžiaus (7—12 metų) vaikų tarpe populiarios dėl savo dramatiškumo, kuris įgalina jas panaudoti inscenizacijoms, scenarijams.

Gyvulinių, stebuklinių ir buitinių pasakų, kaip auklėjimo priemonės, gyvybingumą bei populiarumą lemia idėjinis turinio patrauklumas, taip pat ir meninė vertė.

Auklėjamasis darbas tarybinėje mokykloje, paremtas komunistinės moralės principais, veikia ir liaudies auklėjimo praktiką. Tradicinis pasakų panaudojimas auklėjimui šeimoje nyksta dėl pakitusių socialinių sąlygų, naujų vaikų auginimo bei auklėjimo metodų.

VVPI
Pedagogikos katedra

Liaudies pasakos naudojamos auklėjimui naujomis formomis tiek šeimose, tiek darželiuose, tiek mokyklose ir užmokyklinėse įstaigose, pionierių stovyklose ir kt. Visa tai akivaizdžiai rodo pasakų tradicijų gyvybingumą. Pasakos gyvuoja ne tik valstiečių, bet ir miestiečių šeimose. Turėdamos aiškius auklėjamojo kryptingumo privalumus, pasakos panaudojamos kine, radijuje, televizijoje, vaikų literatūroje, teatro mene ir kt.

Naujos pasakų panaudojimo vaikų auklėjimui galimybės ir formos iškelia aktualias problemas pedagoginiams tyrimams.

Įteikta
1973 m. liepos mėn.

ПЕРЕДОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В ЛИТОВСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ

М. ЛАЗАУСКЕНЕ

Резюме

В статье анализируются характер и направленность ведущих идей сказок конца XIX — первых двух десятилетий XX вв.: идеи всепобеждающей силы добра над злом, идеи трудолюбия, коллективизма и народной солидарности, идеи атеистического отношения к явлениям природы и общества и др.

Воспитательные идеи народных сказок прежде всего оказывали конкретное влияние на первоначальные представления ребенка. В сказках, возвы-

шая положительные человеческие черты, народ-педагог как бы указывает путь к развитию личности.

Во многих сказках народ сравнивает и сопоставляет результаты положительного и отрицательного воспитания в семье, размышляет над причинами неудач в воспитании.

На конкретных примерах в статье раскрываются воспитательное содержание и многогранность дидактических мыслей литовских народных сказок.

PROGRESSIVE PEDAGOGICAL IDEAS IN LITHUANIAN FOLK TALES

M. LAZAUSKIENE

Summary

Many folk tales compare and contrast the results of positive and negative upbringing in a family.

The article deals with the main ideas of folk tales: victory of good against evil, love of work, collectivity and folk solidarity, anti-religious views upon nature and society, etc.

In folk educational practice the pro-

gressive ideas of tales were spontaneously passed over to children and formed their images and primary moral perceptions. By elevating positive qualities the folk tales indicated the direction for the development of personality.

Examples are given to reveal the educational content of folk tales and their variety of pedagogical ideas.